

Waarheid in diversiteit. het christendom als cultuuroverschrijdende waarheid?¹

1. Inleiding

In 1986 was ik voor studie in Egypte. Ik studeerde geschiedenis en specialiseerde me in het Midden Oosten. Ik was bezig met een scriptie over de Koptisch Orthodoxe kerk van Egypte en haar rol in de Egyptische politiek en cultuur tijdens het kolonialisme.

Op zondag was ik daar in een koptisch orthodoxe kerk. Ik was daar de enige westerling. Ik - dat was een christelijk gereformeerd jongetje uit Sliedrecht uit de Alblasserwaard. Ik voelde me een vreemdeling. De dienst was gedeeltelijk in het Arabisch en gedeeltelijk in het Koptisch. Het hart van de dienst was de eucharistie. Er was ook een doopritueel. Na afloop zouden de gedoopte jongetjes bij de plaatselijke barbier ook nog worden besneden. De liturgische muziek riep een gevoel van vervreemding in me op - en tegelijk ook van fascinatie. Ik wist dat hier het muziekidoom uit de tijden van de farao's doorklonk. Het was een bijna overstijgende ervaring. Toen de dienst ten einde liep keerde ieder zich tot zijn buurman of buurvrouw en omhelsde en kuste hem, zeggend: 'de vrede Gods zij met u'. Mijn buurman, een Koptische boer, wendde zich tot mij en omhelsde mij: 'de vrede Gods zij met u'. Toen was ik daar in den vreemde thuis.

Hoe moet ik hier nu mee omgaan? Was mijn grote vraag. Wat is waarheid? Wie heeft er nu gelijk, wij, zij of beiden gedeeltelijk? Of is het gewoon prima dat er verschillen zijn? Zijn dit gewoon cultuurverschillen? Of is er toch een grens waar cultuurverschillen overgaan in het verschil tussen waarheid of onwaarheid?

Deze vragen zijn alle onder de noemer te brengen van één vraag, die naar de verhouding van christelijk geloof en cultuur. Zeg maar de waarheid Gods aan de ene kant en cultuur aan de andere kant, dat is alles waarin mensen zichzelf uitdrukken in materie en geest: huizen, gereedschappen, boeken, kunst, oorlog.

Hoe verhouden die twee zich tot elkaar? Hoe verhoudt zich de waarheid Gods tot de cultuur in al haar diversiteit? Over deze vraag gaat mijn lezing vanavond. Ik wil die vraag in drie deelvragen opsplitsen: Ten eerste: Wat is de gemeenschappelijke kern van alle christenen? Deze vraag komt in paragraaf 2 aan de orde. Ten tweede: Hoe moet je de verschillen tussen hen zien? (paragraaf 3). Ten derde: op welke basis moet je met elkaar een gesprek voeren? (paragraaf 4). In de conclusie (paragraaf 5) breng ik tenslotte de oogst bijeen.

2. De gemeenschappelijke kern

De gemeenschappelijke kern van alle christenen is God. God is de Cultuuroverschrijdende waarheid. Niet het christendom: Christendom is al cultuur omdat het kan worden verstaan als het geheel van antwoorden op en vormgeving aan de waarheid Gods. Natuurlijk loopt daar doorheen de waarheid Gods maar om het zuiver te onderscheiden moeten we deze precisering maken.

De waarheid Gods is God zelf. God is God. Wie is God? We weten dat slechts ten dele. De geopenbaarde dingen zijn voor de mensen, maar de verborgenheden Gods zijn voor God. Dus we kennen Hem ten dele, zij het wel adequaat en voldoende.

God openbaart zich in Zijn Woord. God spreekt. De Bijbel is Gods Woord. Maar nu is er een probleem dat onze vraag naar de verhouding van waarheid gods en cultuur nog ingewikkelder maakt dan het al is. Gods Woord is niet een tijdloze waarheid die in één keer aan ons allen geopenbaard is en volstrekt helder en eenduidig voor ons allen, van Eskimo tot Toradja tot Alblasserwaarder, van oudheid tot heden verstaanbaar is. De Bijbel is niet het Boek van Mormon of de Koran. Het is een openbaring die vele eeuwen en auteurs omspant. Het is geen waarheidssysteem. Overigens, als het dat wel was, dan nog zou je het probleem van de interpretatie houden. Kijk maar naar ons strafrecht: hoe moet je de

¹ Oorspronkelijk verschenen in: *Jaarnummer Depositum Custodi*, 2003. Lezing voor studentenvereniging Depositum Custodi, 10 april 2003, Utrecht.

wet interpreteren in het licht van nieuwe feiten of ontwikkelingen zoals computercriminaliteit of een moord op een politicus? Zelfs dan is er het probleem van de interpretatie.

Dat is in nog veel sterkere mate het geval als het gaat om een openbaring die zelf is ingebed in een immens en gevarieerd cultuurproces.

Gereformeerden hebben de neiging om dit te ontkennen. Ik denk echter dat de feiten voor zich spreken. Wat zegt de Schrift over het avondmaal? Luther had een andere avondmaalsopvatting dan Calvijn. Wie heeft er nu gelijk? Hoeveel discussies zijn er niet gaande over de doop, het geloof, de vrouw, de belijdenis, de kerkmuziek etc. etc. Het is feitelijk gezien evident dat er een wereld van verschillen is alleen al in ons eigen kleine landje. Een joods spreekwoord luidt: 'twee Joden, drie synagogen'. Dat geldt voor ons ook. Wat is waarheid? Ik zou variërend op dat joodse gezegde willen zeggen: één Bijbel, net zoveel interpretaties als lezers.

Dus je kunt best zegen dat het Woord Gods de waarheid is, maar wat zeg je dan? Eigenlijk begint het dan pas. Hoe leest gij? Is er in de Bijbel niets dat cultuurbepaald is en moeten we alles "letterlijk" doen en naleven wat er staat? Maar hoe lees je dan 'indien uw hand u ergert, houw hem af'? Origenes las dit letterlijk zoals het er staat. Wij zeggen hier met Ter Linden: het moet niet gebeuren maar het is wel waar. Wie van jullie houdt zich aan het gebod aan de christenen om niet te eten van het verstikte? Biefstuk en salami zijn ook voor christenen niet kosher! Of lees ik dit verkeerd?!

Ik wil dit punt hier bij laten. Ik signaleer dat bij onze vraag naar de verhouding van waarheid Gods en cultuur er nog een derde grootheid bijkomt en dat is de Schrift als Gods waarheid binnen een culturele en historische bedding.

Dus wat is de gemeenschappelijke kern? God. Dit is mijn antwoord. Anderen zouden het anders formuleren. Dus zelfs hier is het lastig. Maar ik zou dit als antwoord willen geven: God is de waarheid. De waarheid is niet een systeem of leer. Het is een persoon. 'Wat is waarheid?' is de vraag van Pilatus.

De vraag van de christen is: *Wie* is waarheid? God is de waarheid. En wie is God? God is God. God is in alle objectiviteit wie Hij is. Al ons spreken en denken over Hem laat dit geheel onverlet. Hij is God en Hij raakt ons aan. In die aanraking zit het bovenculturele en boventijdelijke altijd. Dat herken je ook – of het nu David betreft, of Augustinus of Pascal of Lewis. Dat zijn eeuwige momenten. Maar tegelijk zitten er universa tussen deze mensen. Is dat erg? Nee, dat is een scheppingsgave. Dat maakt het levend, spannend. Dat heeft iets volwassens. We moeten onze weg gaan in het spoor van Gods waarheid. Maar hoe doe je dat? Hoe moet je verstaan?

Het is niet zo dat het volstrekt onhelder is. Er is voor ieder die door God is aangeraakt een soort van eenvoudige kern: God liefhebben bovenal, de naaste als jezelf, het gebod Gods om niet te doden etc. Maar al snel komt de vraag wat het betekent: betekent 'gij zult niet doden' dat je in Irak wel mag doden in een oorlog als je die rechtvaardig vindt?

God is dus de kern die alle christenen delen. God openbaart zich in Zijn Woord. Hij openbaart zich ook in de natuur. We weten helemaal niet hoe of wat, maar de ganse schepping zingt Zijn lof."

God openbaart zich aan mensen. In en door Zijn Woord maar ook buiten Zijn Woord om. In ieder mens zit iets van een ingeschapen kennis van God en van een Godsgemis of Godsverlangen ingeschapen. God is aldus - dus als Godsbesef en Godsverlangen - de gemeenschappelijke kern van alle mensen. schepselen. Vaak is dit te zien onder de sluier van de mythische godsdiensten. Hoe moet je dit wegen? Gaan die mensen verloren? Moet je zending bedrijven onder hen? Of is het een gestalte van de waarheid Gods? Met Verkuyl zeg ik dat je naar intentie moet hopen dat allen verlost zullen worden. Maar ook dat je uit vrees dat het niet zo is zending moet bedrijven. Dit is het spanningsveld van Handelingen 17 - de onbekende God die gij niet kennende dient' en van Romeinen 1 - 'niemand is te verontschuldigen'. Zending is botsing van culturen waardoorheen God zich ontmoeten doet aan zieder en ontvanger.

'God' als gemeenschappelijke kern is breder dan alleen het christendom. Laat ik van algemeen naar bijzonder spreken van God toewerken.

De mythische religies hebben een Godsbesef. Daarin sta ik dichterbij hen dan bij een moderne atheïst uit de grachtengordel. Maar ook met hem ben ik in gesprek. Met de mythische mens geloof ik dat het goddelijke bestaat en niet niet bestaat.

Met alle monotheïsten geloof ik dat het goddelijke enkelvoudig is en niet meervoudig. Met Joden en Islamieten geloof ik dat God een Persoon is: de God van Abraham, Izak en Jakob. Dat deel ik met hen. 'God staat aan het begin en Hij gaat naar het einde en is van al het zijnde oorsprong en doel en zin'.

Met de christenen geloof ik dat God bestaat als Schepper, als Heilige Geest, en als God die in Christus mens is geworden. God treedt binnen in de tijd, in de geschiedenis. Onze oudste broeder - de Jood - gelooft dit laatste niet. Onze jongste broeder - de islamiet - gelooft het ook niet. Raakt God hen aan maar anders? Zou God hen niet aanraken? Ook hier liggen weer moeilijke vragen. De hele wereldgeschiedenis lijkt momenteel te bewegen naar een ultieme ontmoeting tussen de broeders van het boek. Jeruzalem is het centrum van de wereldgeschiedenis. Op het paradijsplein valt het beeld op lemen voeten.

Dus: God die mens werd in Christus is de gemeenschappelijke, cultuuroverschrijdende kern. De Schrift openbaart Hem ons, het credo belijdt het en de kerk zegt het na. Wij zelf bezitten niets. Wij zijn van God en wij zijn afhankelijk van God in alle dingen. Wij leven op de adem van Zijn Geest. Hij raakt ons aan. De eeuwigheid raakt aan de tijd waar zij zelf doorheen ging. Ood kent ons.

3. De verschillen

Wat zijn er een verschillen. Iemand als de oude Trouwjournalist A.J. Klei had er een fijn ironisch oog voor. Ik zal er zelf ook een paar voorbeelden van vertellen.

Bij ons in Sliedrecht heb je binnen een straal van 300 meter twee christelijke gereformeerde kerken. Ze doen soms zelfs aan kanselruil, maar het verschil ligt nog altijd diep verankerd en ze komen niet tot elkaar. Ik ben zelf tegenwoordig hervormd. Wij hebben twee kerken, een oude Grote Kerk en zo'n lelijke nieuwbouwkerk. We hebben twee modaliteiten, confessionelen en bonders. Omdat beiden elke zondag toch minstens één keer in de Grote Kerk willen zitten, is er een ruilsysteem. De ene week zitten de bonders in de ochtend in de Grote Kerk en in de avond in de Maranathakerk, de andere week zitten ze in de ochtend in de Maranathakerk en in de avond in de Grote Kerk. Jaren geleden liep er voor ons een oude man en dat was een bonder. De bonders zaten in de Grote Kerk, maar hij liep naar de Maranathakerk. 'Kees, je loopt verkeerd', riep iemand. Kennelijk moet je eerst het spoor op hoge leeftijd bijster raken voor je grenzen overschrijdt.

Mijn geschiedenisleraar vertelde dat voor de GZB er een lading afgedankte hoeden naar de Pokotstam te Kenia werd getransporteerd voor de plaatselijke zendingskerk aldaar. Aangezien onder die stam het patriarchaat heerst, zaten op zondag alle mannen met Kleinhoeden op in de kerk.

Deze voorbeelden zouden met vele, vele voorbeelden zijn aan te vullen. Ik heb er zelf ook geen moeite mee op zich. Je kan nog eens lachen. Het heeft ook iets van de geweldige betrokkenheid op God waardoor je het oog voor de realiteit verliest, zoals dat met verliefdheid ook het geval is. Net is alles of niks. Net is een teken van leven, zij het van een teveel aan leven. Soms ook van een gebrek aan humor - dat is weer cultureel denk ik: katholieken en joden hebben het wel, een zekere mate van zelfspot. Het probleem zit hem in de absolute waarheid waarmee al deze culturen zichzelf zien. Zij identificeren zich allen met de waarheid zelf.

Vanuit mijn boven gedane stelling dat alleen God in Christus de gemeenschappelijke kern is die ons omvat, zou ik hieraan willen toevoegen dat wij zelf slechts ten dele kennen. Deze bijbelse notie wordt mijns inziens voortdurend geweld aangedaan. In zekere zin is dit een vorm van hoogmoed en zelfoverschatting. Wij denken vaak dat we het wel degelijk weten. We doen dan een beroep op de Schrift. Maar we realiseren ons niet dat er te allen tijde een verschil is tussen God en Gods spreken en onze interpretatie daarvan. Tussen die twee zit altijd een bepaalde ruis, een interpretatieve ruimte.

Dat is op zichzelf ook prachtig want het biedt een historische dynamiek die vol beweging en kleur en groei en verschil is. Ik geniet daarvan. Alleen het genieten vergaat je op het moment dat we onze verstaanswijze als een absoluut kennen gaan zien en daar voorts de ander aan gaan afmeten. Daar zit de grondfout en wat een ellende is er al niet het gevolg van.

God treedt binnen in de cultuur via Zijn spreken in Zijn daden en Woord. Wat wij verstaan van God is altijd een torso, een onaf en onvolledig beeld van God. Als torso is het genoeg en goed. De meest wezenlijke kern ervan is God zelf die ons aanraakt. Die ervaring is hoog universeel. Maar de wijze waarop en de vorm waarin is in sterke mate historisch.

Wie dit ziet kan in hoge mate genieten en leren van wat de verschillende culturen aan Godskennis hebben gevonden. Ik probeer zo in de wereld te staan. Op die manier ontvang je de rijkdom van de hoofdstromen van de Kerk: orthodoxie, katholicisme en protestantisme en ook van de zendingkerken en van de gelovigen buiten de kerk.

De orthodoxie - Kopten, Russen, etc. - heeft als geen ander de notie van Christus Pantokrator ontdekt. Christus die het gehele universum regeert en bestuurt, zoals in de kunst zo prachtig tot uitdrukking komt. De devotie en vroomheid zijn indrukwekkend. De kerkmuziek is prachtig. Maar ga niet met orthodoxen over de staatsmacht spreken. Maar al te vaak hebben ze zich geschaard aan de kant van de macht. Denk aan de Servische Kerk of de Russische kerk of aan de Assyrische Kerk in Irak. Bij vele kerken in het Midden Oosten is er een evident anti-Israël denken en ook antisemitisme waarneembaar. Heel moeilijk punt blijft de grote aandacht voor het offer van Christus in alle Oosterse kerken en ook in de Katholieke kerk. Dat is heel oud en hoe weeg ik dat?

De katholieke traditie heeft een sterke notie van de kerk als kerk van heel de wereld en van alle tijden. Zij denkt in eeuwen en continenten. Zij heeft in de kloosters een rijke spiritualiteit. Zij heeft vele grote denkers in haar midden. Maar ga niet met de paus over rechtse regimes in Latijns Amerika spreken of over de wijze waarop de Kerk omgaat met haar eigen geestelijken als ze afwijkende visies hebben. Ook theologisch zijn er vele vragen te stellen al moeten wij protestanten eerst eens met hen in gesprek want dat doen we nauwelijks meer.

De Protestantse traditie heeft wellicht het diepste de verlossing gepeild. Nergens anders is de Romeinenbrief, is Paulus, zozeer gelezen en geleefd. Zij heeft ook een gezonde kritische geest jegens de macht en zij kent het recht van opstand als de tirannie verdreven moet worden. Chapeau! Maar ik heb moeite met haar gelijkhebbigheid, haar totale gebrek aan empathie voor de traditie, voor de orthodoxie etc. Ze heeft ook gevaarlijke politieke kanten gekend in bijvoorbeeld Hitler-Duitsland en momenteel in de patstelling met de islam.

Binnen de protestantse traditie is onze gereformeerde traditie een machtig iets. Wat een vuur, wat een elan, wat een theologisch niveau in de zestiende en zeventiende eeuw.

Meer dan welke traditie identificeert de gereformeerde traditie zich met de waarheid. Gergemmers net zozeer als vrijgemaakten. Zij ontkent zelfs dat zij traditie is. Alles wat zij zegt heeft de pretentie 'Bijbels' te zijn. Zelfs de belijdenis is slechts eens samenvatting van de Bijbel. Dit lijkt mij een fundamenteel gebrek aan zelfkennis, zelfbewustzijn en zelfkritiek. Katholieken zijn hierin eerlijker. Zij erkennen dat zij een traditie zijn. Dat zijn gereformeerden ook, volgens mij. Niet dat traditie op zich fout is, juist niet. Juist in een eerlijk onderkennen van je eigen traditie en haar beperkingen mag je best drijven op de traditie omdat je nu eenmaal een bepaald houvast nodig hebt. En neem je traditie vervolgens weer onder vuur door Gods Woord en door de tijd. Maar zeg er inzake traditionele zaken steeds gewoon bij: 'In onze traditie is het zo dat we dit of dat doen'. Maar we ontkennen dit.

Een ontkenning van je traditie-bepaaldheid ontnemt je ook het zicht op jezelf. Als je gaat zien dat je traditie ook de gestalte is van jou zelf- dan leer je ook jezelf kennen. Zo heb ik leren zien dat zelfs onze mentaliteit in die traditie vorm krijgt. Ik denk dan bijvoorbeeld aan onze hardheid - iets dat diep in onze traditie en nog dieper in de cultuurlaag daaronder verankerd zit en wat een Brabander niet heeft. We zijn hard.

Ons godsbeeld is hard. Ons genadebeeld is ook hard. Genade dat is wat er bij mij vroeger op het schoolplein gebeurde: je vocht en als je onderlag werd je net zolang gewurgd tot je 'genade' riep: dan

liet de tegenstander je vrij: genade is onderwerping aan een Germaans krijgsheer. Het is volgens mij het moeilijkst om je eigen cultuurkarakter te kennen op dit niveau. Maar door het bewustzijn van de beperktheid van cultuur en door vergelijking met andere culturen kun je soms een glimp opvangen van je eigen rug. De ander ziet dat veel scherper. Een Brabantse vriend van mij heeft me dat doen inzien: je hebt altijd iets hard, iets scherp in je.

Dit zijn een beetje speculatieve punten wellicht maar ik denk dat het heel wezenlijk is.

Is er dan geen waarheid waarvoor je je hard moet maken? Ik ben in dezen redelijk

sceptisch. Theologie is prachtig zolang het nog iets van een spel heeft. Altijd moet er de mildheid zijn.

Soms in het uur u de standvastigheid. Maar wanneer is dat? Meestal zijn de tijden waarop dat er is niet onderkend maar worden er onderonsjes

uitgevochten over de doop, zoals in 1944. Luther ja, en de Bamler Thesen. Maar geen kuitbroeken of verbondsleren. En met de kerkelijke tucht moet je ook

uitkijken. Maar al te vaak zijn hier rare dingen gebeurd. Naar beste weten en kunnen moet je soms grenzen trekken, als je niet anders kunt.

Ik leer ook van de kerken in zendingsgebieden. Hun vuur en hun elan en hun immaterialisme zijn een spiegel voor *ons*. En tenslotte de gelovigen buiten de kerk. Buiten de kerk geen heil zei Tertullianus maar wat is buiten de kerk? De kerk houdt niet op bij de muren. Of het nu thuislezers betreft die nergens meer de waarheid Gods vinden, of mensen die uit teleurstelling thuis elke zondag iets lezen of een kantate van Bach beluisteren - zoals ik iemand ken die dat doet - dat maakt niet uit.

En het gesprek met de Joodse religie heeft mij zeer veel geleerd, met name de Joodse mystiek.

Kan dan alles maar? Nee, ik vind dat een traditie als traditie best een soort inperkende werking mag hebben en dat het in dat licht goed is om een lijn te trekken en een belijdenis en een kerkorde te hebben. Evangelische hebben dit vaak niet en dan zie je dat het hierdoor vaak tot een machstvacuüm komt. Iedereen kan zich daar vervolgens in storten, met alle ellende van dien. Ook zij moeten in dezen eerlijk zijn. Zij zeggen dat de kerk een belijdenis heeft en zichzelf niet; volgens mij hebben ze die echter wel degelijk, alleen bevindt zij zich nog in het stadium van de ongeschreven overlevering. Maar steeds geldt: wees op een sterke manier zowel mild als - indien nodig - streng. In die zin laat de Schrift ons beide houdingen ook zien: Christus die het gebod predikt als ruimte van Gods liefde en niet als knellende last. Paulus zegt dat een ieder in zijn gemoed ten volle verzekerd zij. Timotheüs moet zich maar laten besnijden om gedoe te voorkomen. Dus met die Kopten heb ik ook geen moeite op dat punt. Al kun je het er wel over hebben en ernaar vragen want het lijkt toch wel echt niet te kloppen? Maar het zit diep in faraonisch Egypte verankerd. Dit alles laat ons de kant van de mildheid zien, van de verankering in liefde. Maar er is ook de scherppte. Het gebod Gods is hier een richtlijn inzake evidente fouten zoals op het vlak van de geboden_Gods. Maar ook hier geldt uiterste prudentie. Maar al te snel kan de taal der liefde een instrument van het tegenovergestelde zijn.

Deze zeg maar irenische houding maakt dat ik geen moeite heb met Strict Baptists die de volwassendoop kennen. Maar ook niet met een Kopt die zich laat besnijden.

Als het in onze ogen barbaarse cultuuruitingen betreft zoals vrouwenbesnijdenis heb ik meer moeite.

Ik heb geen moeite met de psalmberijming van 1773; ik ga alleen niet net doen of dat de beste is, want dat is apert onjuist en ook onjuist vanuit goed gereformeerd perspectief.

Conclusie: De diversiteit is in positieve zin voortvloeiend uit een door God gewilde geschapen mogelijkheid tot historische dynamiek en zij vloeit tevens voort uit ons ten dele kennen. Dat is ook prima, zolang we maar niet onze deeltkennis gaan verabsoluteren. Met gereformeerde hardheid zeg ik tegen gereformeerden dat ze van dit laatste nogal eens een handje hebben.

4. Het gesprek

Rosenstoch-I1uessy heeft gezegd: 'Elke ontmoeting is een verandering'. Ik heb dat zelf ervaren. Ik was een christelijk gereformeerd jongetje. Ik dacht dat mijn kerk de absolute waarheid was en had. Wat er buiten viel, behalve dan wat bijna- equivalenten als de Gergem, was niets en niemendal. Ik had een vriendje en zijn ouders werden van hervormd lokaal in Sliedrecht evangelisch. Die vriendschap moest ik vanaf dat moment steeds verdedigen. Hoe kon ik dat rijmen? Mijn beste vriend kon toch niet bezijden de waarheid zitten? Als kind had ik het daar moeilijk mee.

Wat later ging ik alle kerken in Sliedrecht af. In elke kerk zat wel een buurtkind waarvan ik altijd had gedacht dat het een heiden was want ik had hem nooit ter kerke zien gaan - maar ja, die waren altijd allang uit als wij uitgingen.

Toen ontdekte ik de_kloosters. Sommige_monniken maakten met hun geestelijke leven een diepe indruk op mij. Ik ging de vroege kerk bestuderen en ontdekte dat daar heel veel in te vinden is dat zeer oud is en brede steun vond bij Augustinus en andere groten maar dat wij niet meer hebben en als rooms afdoen. Ik ontdekte de orthodoxie in Egypte, zoals gezegd. Het jodendom, ga maar door. Soms werd ik er compleet gek van. Quid est veritas? '

Maar op een gegeven moment ging ik de schoonheid ervan zien. Er is een immense ruimte waarbinnen je leeft en daarbinnen handelt de ware God en Hij raakt je aan en dat kleurt je leefruimte en denkwereld. De vraag van Pilatus is de foute vraag. Niet 'wat is de waarheid?' maar 'wie is de waarheid?'

Nu kan ik het eigenlijk niet meer anders zien dan zoals ik het gezegd heb. Ik vind dat er een ruimte is voor verschil en diversiteit. Welke ruimte? De ruimte van het gesprek. Een gesprek is geen soft gekietel van elkaar. Maar het is een amicaal soort gevecht waarin we de ander serieus nemen en de ander ons serieus neemt. We moeten daarin als gereformeerden wel eens een beetje onze psychologische kramp verliezen. Als de waarheid een Persoon is die gericht is tot personen dan moeten we elkaar ook als wezens zien die God en elkaar ontmoeten en niet als dogmatieken op pootjes.

Naast het echte gesprek is er nog het gesprek in gedachten. Ik probeer zelf dat gesprek te voeren. 'Met een boekskén In een hoeksken': op zaterdag lees ik het joodse gebedenboek, ik luister naar het ambrosiaans lofgezag op een cd, ik loop af en toe een lege kathedraal in en laat de stilte over me omen, ik ga af en toe naar een klooster, ik lees de patres uit de kerk: Augustinus, Cyprianus, noem maar op. Ik probeer heel de kosmos te verstaan vanuit God die het al regeert.

5. Conclusie

Ik heb geprobeerd om via drie wegen uit te komen bij een zo breed mogelijke notie van waarheid. Voor mij is de kern daarvan die van de katholiciteit van de joods-christelijke traditie, inclusief haar notie van barmhartigheid jegens de wereld en de godsdiensten. Deze traditie is verworteld in God zelf, die wij hier op aarde ten dele kennen. Zij is binnen haar eigen historiciteit op zoek naar waarheid. Zij omvat alle tijden en plaatsen.

Maar vervolgens ga ik met Van Ruler toch maar op zoek naar de kerk die het dichtst bij mij staat. En ik neem onderweg mijn hoed af voor al die getuigen Gods die daarbinnen mijn weg kruisen: grootouders, ouders, predikanten, bekenden. En ik ga mijn eigen weg, wetende dat ik slechts ten dele ken - dat geldt van de werkelijkheid en van de waarheid en dat is God. Ik ken ten dele God die volkomen is en kent, die is wie Hij is en die zich doet kennen naar de mate waarin wij Zijn licht kunnen kennen en verdragen in deze tijdelijke wereld. Want nu blikken wij als door een spiegel in een duistere rede. Maar alsdan zullen wij kennen, van aangezicht tot aangezicht, gelijk wij gekend zijn.